

**BİR MÜFESSİR OLARAK
İMAM MÂTÜRÎDÎ**

BİR MÜFESSİR OLARAK İMAM MÂTÜRÎDÎ

Bölüm Yazarları

Veysel GENÇİL - Ömer DİNÇ - Harun BOZKURT - Sevim GELGEÇ
Yusuf TOPYAY - Abdussamet VARLI - Ercan ŞEN - Mehmet Mahfuz ATA
İbrahim ATAY - Lütfi ÖZBEY - Bayram AYHAN - Soner AKSOY
Mustafa MADEN - Burhan BALTACI - Davut ŞAHİN
Halil İbrahim AYDIN - Murat KAYACAN - Hadiye ÜNSAL

Editörler

Ali KARATAŞ - Gökhan ATMACA
Bayram DEMİRCİGİL - Soner AKSOY

Sayfa ve Kapak Düzeni

A. Azzam ÖZEL

ISBN

978-625-8085-33-4

Baskı- Cilt

Step Ajans

Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11 Bağcılar / İstanbul

Tel. 0212 446 88 46 Fax. 0212 446 88 24

Matbaa Sertifika No: 45522

CEMÂZİYELEVVEL - 1444 / ARALIK - 2022

1. BASKI

Kitâbî

Ziya Gökalp Mahallesi, Abdullah Paşa Caddesi, No:28

Başakşehir/İstanbul

Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40

WhatsApp Hattı: 0212 909 80 86 Web: www.bekakitap.com

Eposta: bekayay@hotmail.com

Yayıncılık Sertifika No: 50128

Kitâbî Beka Araştırma Danışmanlık Reklamcılık Eğitim

Yayıncılık ve Tic. Ltd. Şirketi'nin tescilli markasıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Taberî ve Mâtürîdî Mukayesesi

-Duhâ ve İnşirâh Sûrelerinin Örneğinde-

Harun BOZKURT¹

Giriş

İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) tefsir geleneğinin önemli şahsiyetlerindedir. Taberî'nin hadis ve tarih, Mâtürîdî'nin de kelamdaki birikimini tefsire yansıtması doğal bir husustur. Çünkü özellikle klasik ilim geleneğindeki bütünlük ve disiplinlerarası yaklaşım âlimlerin farklı alanlarda öne çıkmakla birlikte diğer alanlarda da eser yazmasına katkı sağlamıştır. Nitekim hadis, tarih, kelam ve fıkıh usulü gibi diğer bazı ilimler, tefsirin bir ilim olarak kendisinden istifade ettiği, daha teknik bir ifadeyle istimdâta bulunduğu ilimlerden kabul edilmektedir.² İşte bu nokta konumuz olan iki âlimi farklı alanlarda öne çıkararak bir etken olmuştur.

Taberî ve Mâtürîdî, birbirlerini görmese de yakın zamanlarda yaşamış ve İslam dünyasının o dönem havasını teneffüs etmişlerdir. Ancak ehl-i sünnetin genel paradigmasına sahip olmakla birlikte içinde buldukları geleneklere bakıldığında her ikisinin birbirinden farklılaştığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda

---

1 Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Bilim Dalı, harun-bozkurt@sakarya.edu.tr.

2 Bk. Enes Büyük, *Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 171-187; Ömer Türker, *Seyyid Şerîf Cürcânî'nin Tevil Anlayışı: Yorumun Metafizik, Mantıkî ve Dilbilimsel Temelleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 190-193; Tahsin Görgün, *İlahî Sözün Gücü: Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'an* (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2013), 122-136; Fatih Özaktan, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Sıyerin Rolü* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017), 149-161; Asım Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usûlüünün Mahiyeti ve Gayesi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 195.

Taberî ve Mâtürîdî'nin tefsir yaklaşımlarında ortak noktaları bulmak mümkünse de zaman zaman ikisini birbirinden farklılaştıran hususlar bulunmaktadır. Dolayısıyla tefsir tarihinde her ikisinin etkisinin bulunduğu düşünüldüğünde söz konusu farklılıkları tespit etmek önem arz etmektedir. Buna göre onların birikimlerinin ve bakış açılarının ayet yorumlarında farklılığa yol açması doğaldır. Zikrettiğimiz bu çerçeveye bağlı olarak çalışmamızda Taberî ve Mâtürîdî'nin Duhâ ve İnşirâh sûreleri özelinde karşılaştırmasını yapacağız. Bu iki kısa sûreden hareketle böyle bir karşılaştırma yapmanın yeterli olmadığı farkındayız. Bununla birlikte konuya dair bilinç geliştirme ve farkındalık oluşturmada bir katkısı olacağını düşünüyoruz. Ayrıca çalışmayı belirli bir sınırdan tutmak için de bu kısa sûreleri seçilmiştir. Bu çerçevede iki müfessirin; ayet yorumları çerçevesinde ele aldıkları meseleler, anlam tercihleri, varsa bu tercihlerine dair sebepler ve yorum esnasında kullandıkları kaynak ve veriler karşılaştırılacaktır. Böylece bu iki müfessirin, ilmî çalışma yaptıkları diğer alanların tefsirlerine etkisi ile bu etkinin onları hangi düzeyde birbirinden farklılaştırdığı ortaya konulacaktır. Çalışmada ele alınacak olan bu konu, Mâtürîdî ve Taberî gibi tefsir geleneğinin kilometre taşları olan iki müfessirin mukayese edilmesi açısından önem arz eder. Bu bakımdan çalışma boyunca her bir ayette önce Taberî'nin, ardından Mâtürîdî'nin yorumları incelenecektir. Akabinde her iki müfessirin inceledikleri meseleler, anlam tercihleri ve gerekçeleri ifade edilecektir.

1. Duhâ Sûresi

1.1. Birinci Ayet

وَالضُّحَىٰ “*Kuşluk vaktine yemin olsun.*”³

Duhâ sûresi birinci ayette Taberî, الضُّحَىٰ kelimesi üzerinde durur. Kelimedeki kastın النهار كله “Gündüzün tamamı” olduğunu kısaca ifade eder. Bunun için önce Arapların ضَحِيَ فُلَانٌ لِلشَّمْسِ “Falan kişi güneşe maruz kaldı.” kullanımını delil getirir, daha sonra bu anlamı verme sebebini Şems sûresinin ilk ayetinde açıkladığını, dolayısıyla burada tekrara ihtiyaç duymadığını

3 ed-Duhâ 93/1.

söyler. Taberî'ye göre bu kelime Katâde'nin (ö. 117/735) de belirttiği üzere duhâ gündüzün herhangi bir vakti de olabilir. Ancak Taberî duhâyı “gündüz vakti/gündüzün tamam”ı manasında alma nedenini, güneş ışığının en belirgin olduğu vaktin gündüz/nehâr oluşuna dayandırır. Ayrıca ikinci bir ihtimal olarak ضَوْءُهَا “Güneşin ışığı” anlamını zikreder.⁴ ضَحَى kelimesine “gündüz” anlamı verdiği anlaşılan Taberî, Duhâ sûresi birinci ayette de aynı görüşü zikreder ve başka bir meseleye geçmeden ikinci ayeti ele alır.

Mâtürîdî, ضَحَى kelimesinin dört farklı anlama gelebileceğini söyleyerek bu bağlamda ضَوْءُ النَّهَارِ, سَاعَةٌ مِنَ النَّهَارِ, كِنَايَةٌ عَنِ الْحَرِّ, كِنَايَةٌ عَنِ النَّهَارِ كَلَهُ “Güneşin ışığı, gündüzün başındaki bir saat dilimi, sıcağın kinaye, gündüzün tamamı” manalarına yer verir.⁵ Ancak burada onun önemseydiği husus kelimenin anlamı değil, “duhâ”ya yapılan kasemin maksadı olduğu hem Şems hem de Duhâ sûresindeki değerlendirmelerinden anlaşılmaktadır. Mâtürîdî, Şems sûresinin ilgili ayetinin yorumunda güneşin özellikleri, Allah'ın ayeti, Allah'ın cömertliğine delil olması ve akıllara durgunluk vermesinden bahsederek kasemin maksadının risâletin kabulü ya da yeniden dirilişin gerçekleşeceği konusunda kâfirlerin şüphelerini gidermek olduğunu ifade etmiştir.⁶ Duhâ sûresinde de aynı tavrı sergileyerek kelimeye değil kasemin maksadına şu cümleleriyle işarette bulunmuştur:

“Eğer الضُّحَى dan maksat gündüzün aydınlığı, وَاللَّيْلِ den maksat da gecenin karanlığı ise yemin şöyle yorumlanır: Nasıl ki gecenin karanlığı göz açıp kapayıncaya kadar bütün mevcudatı bünyüyor ve örtüyorsa aynı şekilde gündüzün ışığı da örtüyü kaldırıp göz açıp kapayıncaya kadar bütün mahlukatı ortaya çıkarıyor ve hiç kimse bu örtünün ağırlığını ve ışığın hafifliğini bilmiyor. İşte içerdikleri delillerin büyüklüğünden ötürü Allah gece ve gündüze yemin etti. Eğer maksat bizzat gecenin ve gündüzün kendisi ise o

4 İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân an Tevili ayi'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1434/2013), 15/261.

5 Ebu Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, nşr. Bekir Topaloğlu - Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010), 17/241.

6 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/217-218.

takdirde yemin, bunlar sayesinde sağlanan pek çok yarar sebebiyle olacaktır.”⁷

Duhâ sûresi birinci ayet çerçevesinde iki müfessirin merkeze aldığı meselelerin farklı olduğu görülmektedir. Taberî ilk ayetin tefsirinde Allah’ın kasemde bulunduğunu ifade etmekte ancak buna dair herhangi bir rivayet zikretmemekte veya yorumda bulunmamaktadır. Mâtürîdî ise kasem ifadesindeki muradı tespit etmeye yönelmekte ve bu bağlamda bazı tahlillere yer vermektedir. Bu çerçevede Güneş’in havadaki zerrecikleri görünür hale getirdiğini anlatır. Güneş’in bitkilerin olgunlaşmasını sağladığını ve onun dünyaya olan uzaklığının değişmemesindeki hikmete ve faydaya işaret eder.⁸

1.2. Üçüncü Ayet

مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى “*Rabbin seni bırakıp terk etmedi, sana darılmadı.*”⁹

Taberî üçüncü ayetin bir ve ikinci ayetlerdeki kaseme cevap olarak geldiğini ifade eder, ancak birinci ayette meseleyi detaylandırmadığı gibi burada da ayrıntıya girmez ve yalnızca قَلَى kelimesinin anlamını vermekle yetinir. Ardından temrîz sığınağı ile (zükira) sûrenin sebep-i nüzulünden bahseder. Bu minvalde sûrenin, vahyin bir müddet duraksamasına binaen müşriklerin Rasûlullah’a karşı sarf ettiği sözlere bir yalanlama olarak nazil olduğunu ifade eder ve bunu anlatan 10 ayrı rivayet zikreder.¹⁰ Rivayetlerde kendi akrabalarından bir kadın, Hz. Hatice, kendi kavminden bir kadın ve o gün Mekke’deki bir kimsenin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) “Rabbinin seni terk ettiğini görüyorum” dediği, bunun üzerine de kasem ile başlayan bu sûrenin nazil olduğu geçmektedir. Cüzi farklarla birlikte ortak muhtevaya sahip olan bu rivayetleri tek tek

7 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 17/262-263. Çalışmada *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*’ın tercümesi yer yer kullanılmış olup gerekli görülen yerlerde tercüme tarafımızca yapılmıştır. Matbu tercümeden yapılan alıntılar dipnotlarda zikredilmiş olup tarafımızca yapılanlarda ise eserin Arapça hali kaynak gösterilmiştir.

8 Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17/217-218.

9 ed-Duhâ, 93/3.

10 Taberî, *Câmi’ü’l-Beyân*, 15/290-291.

zikretmeyeceğiz. Zira ayet ile ilgili çalışmamızı ilgilendiren asıl mesele Taberî'nin sebab-i nüzule ilişkin tercihidir.

Taberî bu çerçevede açıkça görüşünü ifade etmemiştir. Bununla birlikte temrîz sığasıyla naklettiği “Bu sûre Kureyş'in Rasûlullah'a karşı sözlerine yalanlama olarak nazil olmuştur.”¹¹ rivayeti, *وَدَّعَ مُحَمَّدًا رَبُّهُ* sözünü sarf edenlerin Kureyşli müşrikler olduğunu düşündüğüne işaret edebilir. Buna karşılık Taberî'nin zikrettiği iki rivayette bunu söyleyen kişinin Hz. Hatice olması, bu iki rivayetin içeriğine ilişkin herhangi bir açıklama yahut eleştiride bulunmaması, açıkça bir tercih belirtmemesi dikkat çekici bir husustur.

Mâtürîdî de bu ayetin kaseme cevap olarak geldiğini ifade ettikten sonra sebab-i nüzule dair iki görüş zikreder. Bunlardan ilkinde göre Hz. Peygamber'e bir soru sorulmuş yahut kendisine bir talepte bulunulmuş, O da “Onu yarın yaparım.” ya da “Cevabını yarın veririm.” demiştir. Ancak “inşallah” demediği için günlerce kendisine vahiy gelmemiş, müşrikler de *وَدَّعَهُ رَبُّهُ وَقَلَاهُ* demiştir.¹² Mâtürîdî bu ihtimalin kabul edilebilir olduğunu, zira böyle bir durumda kasemin vurgulu bir cevabı ifade etmesi nedeniyle anlamlı olacağını belirtir.¹³ İkinci görüşe göre ise aynı olayın devamında yukarıdaki sözü söyleyen Hz. Hatice'dir. Mâtürîdî bu ihtimalin mümkün olmadığını, zira her müminin bildiği ve inandığı gibi Hz. Hatice'nin de Allah'ın, peygamberini terk etmeyeceğine inandığını, yine onun Hz. Peygamber'e iman etmiş olmasından ötürü, kendisinin söylediği bir söze karşı kasem ile başlayan bir ayetin nazil olmasının anlamsız olduğunu ifade eder.¹⁴ Ardından şayet müfessirler bu ayeti yukarıda zikredilen bilgiler çerçevesinde tevîl etmeseydi, ayetin kendisinin açıklayacağı şekilde anlaşılmasının

11 Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân*, 15/290.

12 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/242.

13 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/242.

14 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd El-Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, ed. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010), 17/242-243; Burada Mâtürîdî'nin, kasemin tekid ifade ettiği, tekidin de muhatabın bilgisinin bulunmadığı yahut bilgiyi inkâr ettiği durumlarda anlamlı olacağı mukaddimesinden hareket ettiği anlaşılmaktadır. Kasemin tekid ifadesi için kullanılmasına ilişkin bk. Celâleddin el-Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzah fî Ülümi'l-Belâğa: el-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 28-29.

daha uygun olacağını söyler. Ona göre Hz. Peygamber; inatçı ve zorba, zayıf ve yardımsız gördükleri kimseleri öldürmeyi meslek edinmiş bir topluluğa gönderilmişti. Arapların, bir kimsenin başka bir kimseyi bilerek düşmanlarına teslim etmesi durumunda إِيَّاهُ “Onu terk etti ve yalnız bıraktı.” dediklerini, müşriklerin Hz. Peygamber’in yanında bir meleğin bulunmaması, hazine sahibi kılınmaması ya da istediği gibi yiyip içebildiği bir bahçesinin olmamasını garipsedikleri Furkân sûresi yedi ve sekizinci ayetler ile vahyin Hz. Peygamber’den daha büyük bir kişiye indirilmesini istedikleri Zuhur otuz birinci ayetin bu durumu ifade ettiğini söyler.¹⁵ Yani Mâtürîdî, ayetteki ifadenin Arap dilinde kullanılan bir mesel olduğunu, vahyin kesildiğini gördüklerinde ise Allah’ın Hz. Peygamber’i bırakmış olduğu söylemini ürettiklerini belirtir. Dolayısıyla Arap dilinde cari bir kullanım olması ve nüzul bağlamını daha iyi anlatmasından ötürü ayetin rivayet çerçevesinin dışında da anlaşılabilmesine dikkat çeker.

Mâtürîdî ayette Hz. Peygamber’in nübüvvetine delil olduğundan da bahseder. Buna göre inkârcıların قَدْ وَدَّعَهُ رَبُّهُ demelerinin aslında onun peygamberliğini kabul ettiğini gösterdiğini, yine bu sözlerinin Hz. Peygamber’in vahyi uydurduğu iddiaları ile çeliştiğini vurgular. Bu durumun da nübüvvetin Allah tarafından Hz. Peygamber’e verilen bir vazife olduğuna delalet ettiğini söyler.¹⁶

Ayet çerçevesinde Taberî’nin kasem ve sebab-i nüzul konularını incelediği, ancak detaylandırmadığı, öyle ki ilk Müslümanlardan olduğu hususunda sözbirliği olan Hz. Hatice’nin bu ayetin nüzulüne sebep olacak bir söz söylediği ve açıkça tercih yapmasa da Kureyşli müşriklerin bu sözü söylediğine meylettiği görülmektedir. Mâtürîdî Taberî’nin incelediği bu iki konuya ek olarak isbat-ı nübüvvet meselesine değinir. Ancak Taberî ile Mâtürîdî arasında konuları işleyiş açısından fark olduğu, kasemin delaletini sebab-i nüzul konusundaki tercihinde kullandığı, rivayetleri değerlendirdiği, bu çerçevede kelamcılığı ve dilciliğinin etkili olduğu, rivayetleri aşarak ayetin nüzul sebebine dair akıl yürütmede bulunduğu ve merkeze aldığı konunun nübüvvet olduğu görülmektedir. Bütün bunlar bize Mâtürîdî’nin ayetleri daha geniş bir

15 Mâtürîdî, *Te’vilât*, 17/243.

16 Mâtürîdî, *Te’vilât*, 17/243-244.

çerçevele ele aldığını, rivayetleri eleştirel bir gözle incelediğini, kabul edilemeyecek ya da hakkında sözbirliği edilmiş meselelerde zıt muhtevaya sahip rivayetleri kesin bir dille reddettiğini, ayrıca kalamcı kişiliğinin müfessir kimliğini şekillendirdiğini gösterir.

1.3. Beşinci Ayet

“*Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın.*”¹⁷

Beşinci ayette Taberî de Mâtürîdî de aynı meseleleri inceler. Taberî ayetin anlamını “Ey Muhammed, Rabbin sana nimetlerinin kat kat fazlasını ahirette kesinlikle verecektir.” olarak verir. Burada eklemiş olduğu “ahirette” ifadesi onun, ayetin ahiret ile ilgili olduğunu düşündüğünü ve bu çerçevede tefsir ettiğini/edeceğini gösterir. Nitekim incelediği ikinci meselede de bu türden rivayetleri nakleder. Ahirette verilecek olan nimetin mahiyetini irdelerken her ikisi de ahiret ile ilgili olan, cennet sarayları, eşler ve hizmetçiler ile Hz. Peygamber’in ehl-i beytinden hiç kimsenin cehenneme girmeyeceği vaatlerini zikreder.¹⁸ Herhangi bir görüşten yana olduğunu ifade etmeyen Taberî burada ayetin tefsirini bitirir.

Mâtürîdî’de de durum bundan pek farklı değildir. O da ayetin ahiret ile ilgili durumdan bahsettiğini düşündüğünü ifade eder şekilde anlamı açarken “Ahirette, hoşnut olacağın lütuf ve şeref sana verilecektir.” cümlelerini kullanır, ardından da bu lütfun içeriğine dair müfessirlerin görüşlerini *يَحْتَمِلُ* ve *بَعْضُهُمْ* قال sığılarıyla verir. Bu yorumlara göre lütuftan kasıt dünyada şan, şeref ve düşmanlara galip gelme veya ümmetine şefaathetme yetkisidir.¹⁹ Görüldüğü üzere ihtimallerden ilki dünya ile ikincisi ahiret ile ilgili olsa da Mâtürîdî, bunlar arasında bir tercihte bulunmaz. Onun herhangi bir tercih yapmayarak lütfu mutlak bırakması bilgi nazariyesinden kaynaklı olabilir. Bu, onun kalamcı kimliğinin tefsir faaliyetine yön verdiğini kanıtlayıcı nitelikte bir faaliyet görmek yanlış olmayacaktır.

17 ed-Duhâ 93/5.

18 Taberî, *Câmi ’û’l-Beyân*, 15/292.

19 Mâtürîdî, *Te ’vilât*, 17/244.

Her iki müfessirin de ayeti ahiret merkezli yorumladığı, lütfun mahiyetine dair rivayet ve görüşler zikretseler de herhangi bir tercihte bulunmadıkları ve bu noktalarda ittifak ettikleri görülmektedir. Mâtürîdî'nin lütfu mutlak bırakması *Kitabu't-Tevhîd*'inde oluşturduğu bilgi nazariyesinden kaynaklı olabilir. Taberî'nin herhangi bir tercihte bulunmaması ise her iki rivayetin de isnadına olan güveni ve onların muhtemel oluşundan kaynaklandığı söylenebilir.

1.4. Altı, Yedi ve Sekizinci Ayetler

“O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi? Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?”²⁰

Taberî bu üç ayeti beraber tefsir eder. Ayetlerin tefsirine başlarken burada Allah'ın peygamberine olan nimetlerinin hatırlatıldığını ifade ederek ayetin anlam çerçevesini çizer. Bunun ardından yedinci ayetin anlamını açarken “Seni halihazırda olduğun durumdan farklı buldu.” ifadelerini kullanan Taberî, ayette geçen *ضَالًّا* kelimesinin, dolayısıyla “halihazırda bulunduğu durumdan farklı bir halin” ne anlama geldiğine ilişkin Süddî'den (ö. 127/745) gelen rivayeti zikretmiştir: “O (Hz. Peygamber), kırk yıl boyunca kavminin hali üzereydi.”²¹ Temriz sığısıyla zikrettiği bir başka rivayet şöyledir: Denildi ki: Burada ‘Seni dalalet içerisinde olan bir kavmin içerisinde bulup hidayet etti.’ anlamı kastedilmiştir.”²² Yorum hususunda herhangi bir tercihte bulunmayan müfessir sekizinci ayetin tefsirini de kısaca yapar ve diğer ayet grubuna geçer.

Mâtürîdî, öncelikle üç ayetin de Hz. Peygamber'in daha önce içinde bulunduğu durumlardan bahsettiğini, normalde bu sıfatların herhangi bir insan için kullanılmasının olumsuz nitelermeye işaret ettiğini ifade eder. Herhangi bir rivayet zikretmesizin ayetin anlam çerçevesini çizer. Bu minvalde ilk ihtimal olarak bu üç ayette kullanılan ifadelerin kendisi hakkında söylenen kimse için ayıplayıcı ifadeler olsa da Hz. Peygamber hakkında

20 ed-Duhâ 93/6-8.

21 Taberî, *Câmi 'û'l-Beyân*, 15/292.

22 Taberî, *Câmi 'û'l-Beyân*, 15/292.

kullanılmasının ona zafer verileceği ve yardım edileceğine dair müjde ile onun nübüvvetine delalet ettiğini söyler. Zira ayetlerde zikredilen sıfatlara sahip bir insanın hitap ettiği kavme böyle bir etkisinin olması, kuvvet ve tesir sahibi olduğu bilinen bir insana nispetle daha şaşırtıcıdır. İkinci ihtimal olarak ise kafirlerin Hz. Peygamber'e Kur'an'ı uydurduğu iftirasının atmasına bir cevap olarak Allah'ın, bu sıfatlara sahip olan bir kimsenin ilim ve marifet konusunda böyle bir kitap ortaya koymasının mümkün olmadığını haber vermiş olduğunu zikreder.²³ Buradan hareketle Mâtürîdî'nin, bu ayeti önceki ayetlerin tefsirinde de sergilemiş olduğu isbat-ı nübüvvet meselesi merkezinde yorumladığı sonucuna ulaşılabilir. Ayet içerisinde geçen فَأَوَى fiilinin anlamlarına ilişkin açıklamalarında da bu durum görülebilir.²⁴

Taberî gibi Mâtürîdî de ضَالَّ kelimesinin ayette neyi ifade ettiğine dair yorumlarda bulunmuştur. Bütün olarak incelendiğinde iki ihtimali mümkün görerek yoğun bir şekilde açıklarken bir ihtimali sert bir dille reddettiği müşahede edilmektedir. Buna göre ضَالَّ kelimesinin geçtiği yedinci ayetin tevili “Eğer Allah seni kendi dinine sevk etmese ve muvaffak kılmasaydı muhakkak ki seni dalalette bulurdu. Zira sen, içerisinde seni Allah'a yöneltecek bir kimsenin bulunmadığı bir kavmin arasındaydın. Ancak O, seni kendi dinine sevk etti ve seni dalalette bulmadı.”²⁵ olabilir. Yani Mâtürîdî, ayetin nahvî yapısının Hz. Peygamber'in dalalet üzere olduktan sonra hidayete kavuştuğu gibi bir anlamı gerektirmediğini, buradaki ifadenin sebep-sonuç/şart-sonuç ilişkisine işaret ettiğini söylemektedir. İkinci bir ihtimal olarak ise buradaki ضَالَّ kelimesinin iradî bir yoldan çıkmışlık anlamında olmadığını, insanoglunun doğduğu vakit bilgi sahibi olmaması anlamında olduğunu, bu sebeple ayetin anlamının “O seni yaratılışın itibarıyla bilgisiz buldu ve seni bilgi sahibi kıldı.”²⁶ olması gerektiğini söyler. Bu ayetin yorumu çerçevesinde sert bir dille reddettiği tek rivayet olan “Seni sapkın bulmuştu da tevhit inancına erdirdi.” ifadelerini takiben Mâtürîdî, bu yorumun isabetli olmadığını, zira

23 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/245-246.

24 Mâtürîdî'nin zikrettiği yorumlar için bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/246.

25 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/247.

26 Mâtürîdî, *Te'vilât Tercümesi*, 17/268-269.

Hız. Peygamber'e şirk nispetinin caiz olmayacağını ifade eder.²⁷ Mâtürîdî'nin açıklamaları bütüncül bir şekilde düşünüldüğünde onun, bu ayetlerdeki sıfatların Hız. Peygamber hakkında olumsuz bir nitelemeyi nazara vermediği, aksine onların zikredilmesinin Hız. Peygamber'in nübüvvetinin hakikatine delalet ettiğine dikkat çektiği ve ona gerçek anlamda dalaletin nispet edilmediğini savunduğu anlaşılmaktadır.

Taberî ve Mâtürîdî'nin bu ayetler çerçevesinde ittifak ettikleri tek husus üç ayetin maksadının da Allah'ın Hız. Peygamber üzerindeki nimetlerini hatırlatması olduğudur. Ancak iki müfessirin bunu ifade etmedeki maksatlarının farklı olduğu, en azından Mâtürîdî tarafında bu farklılığın sebebi açıktır. Zira ona göre ayetlerde Hız. Peygamber'in nübüvveti ispat edilmektedir. Buradan hareketle o, ayetlerin anlamsal çerçevesini kendisi kurmuş ve rivayete yer vermemiştir. Taberî'de içerik açısından benzeri geçen ve hakiki manada dalalet nispetini içeren rivayeti ise açık bir dille ve gerekçesini belirterek reddetmiştir. Taberî'nin bu konuda herhangi bir açıklamada bulunmadığı, salt rivayetleri zikrederek ayetlerin tefsirini sonlandırdığı, buna karşılık Mâtürîdî'nin eleştirel bakışının ağır basarak rivayet değerlendirmesi yaptığı ve kendi anlatısını oluşturduğu görülmektedir. Açıklamaları incelendiğinde Mâtürîdî'nin bunu yapmadaki maksadının Hız. Peygamber'in nebevî kimliğini korumak olduğu anlaşılmakta, böylece önceki ayetlerde görülen kimlik etkileşiminin burada da olduğu ortaya çıkmaktadır.

1.5. Dokuz, On ve On birinci Ayetler

“O halde sakın yetimi ezme! El açıp isteyeniyi de sakın boş çevirme! Rabbinin lütuflarını şükranla an.”²⁸

Taberî dokuz, on ve on birinci ayetleri birlikte ele alır ve yalnızca تَقْهَرُ fiilinin anlamı, İbn Mes'ûd'un mushafında bulunan fiil farklılığını, ifadelerin lazımlî manalarını ve son ayetdeki nimetten maksadın ne olduğunu içeren açıklama ve bir rivayet ile yetinir, açıkça herhangi bir tercihte bulunmaz. Ona

27 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/248.

28 ed-Duhâ 93/9-11.

göre dokuzuncu ayetin anlamı “Ey Muhammed, yetimi zayıf ve aciz görüp de hakkını yeme.” şeklindedir. Ayette geçen تَقْهَرُ fiilinin anlamının “zulmetmek” manasında olduğuna dair de Katâde kanalıyla gelen bir rivayeti zikreder. تَقْهَرُ fiilinin “küçük görmek” anlamındaki اَغْمَصَ fiili ile karşılanabileceğini de Mücâhid’den (ö. 103/721) rivayetle belirtir. Taberi bu rivayeti takiben temriz sığısıyla İbn Mes’ûd (ö. 32/652-653) mushafında تَقْهَرُ fiilinin تَكْهَرُ şeklinde olduğunu da içerir.²⁹ Onuncu ayetin anlamını “İhtiyaç sahibi olup senden yardım isteyeniyi de asla azarlama. Bilakis onun karnını doyur ve ihtiyacını gider.” olarak tespit eden Taberî, son ayeti de buraya bağlar ancak anlamını değil içerisinde geçen “nimet” kelimesinden maksadın ne olduğuna odaklanır. Bu çerçevede Mücâhid’den bir rivayet naklederek nimetten kastın nübüvvet olduğuna dair bir bilgiye yer veren Taberî herhangi bir tercihte bulunmaz.³⁰

Mâtürîdî bu ayetleri ayrı ayrı ele alır. Bu minvalde dokuzuncu ayette Taberî gibi تَقْهَرُ fiilinin anlamı, İbn Mes’ûd mushafındaki farklılığı ve ayetin lazımlî manasını aktarır. Lazımlî manaları zikrederken ortak cümleleri kullanmasalar da müşterek bir anlamda birleşirler. Yukarıda zikrettiğimiz üzere Taberî ayetin anlamını “Öyleyse ey Muhammed! Yetimi küçük görerek ona hakkını vermemek suretiyle zulmetme.”³¹ ifadeleri ile verirken Mâtürîdî “Onun (yetimin) hakkını ondan esirgeme, onu kendi hakkından ve malından mahrum etme.”³² olarak tespit eder. Ek olarak Mâtürîdî, bu ayeti altıncı ayet ile birlikte düşünerek (على الصلّة) Allah’ın bu ayette “Sen yetimdin, yetimin halini gördün. Öyleyse onu azarlama, hakkını ver.” demiş olabileceğini, böylece bu ayetin altıncı ayet ile ilişkili olacağını da zikreder.³³ Burada Mâtürîdî’nin ayetler arası bağlantı kurarak bütüncül bir yorum faaliyetinde bulunduğu görülürken Taberî’nin böyle bir uygulamaya yer vermediğine şahit olunmaktadır.

29 Taberî, *Câmi ’û ’l-Beyân*, 15/293.

30 Taberî, *Câmi ’û ’l-Beyân*, 15/293.

31 Taberî, *Câmi ’û ’l-Beyân*, 15/293.

32 Mâtürîdî, *Te ’vilât*, 17/249.

33 Mâtürîdî, *Te ’vilât Tercümesi*, 17/271.

Onuncu ayetin tefsirinde her iki müfessirin de önceki ayetteki benzer bir tavır sergileyerek ayetin lazım manalarını zikrettikleri, bu noktada Taberî'nin kısa, Mâtürîdî'nin ise daha detaylı bir yorumda bulunduğu görülmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere Taberî anlamı "İhtiyaç sahibi bir kimse senden bir şey isterse onu geri çevirme, doyur ve onun ihtiyaçlarını gider."³⁴ olarak vermiştir. Mâtürîdî ise -açıkça zikretmese de- bu ayeti yedinci ayet ile beraber düşünerek anlamı "Sen, daha önce fakir ve muhtaç bir kişi olman hasebiyle fakirliğin, ihtiyaç sahibi olmanın anlamını ve zorluğunu biliyorsun. Öyleyse ihtiyaç sahibini geri çevirme, ona (istediğini) ver."³⁵ şeklinde açıklar. Son kısımda Mâtürîdî "Hz. Peygamber, böyle bir olumsuz fiilde bulundu da Allah o sebeple mi bundan nehyetti?" şeklinde farazî bir sorunun cevabıymış gibi görünen "Buradaki emr sığasının gerçek anlamda bir nehy değil de o kimselere iyilikte bulunma, (istedikleri vakit) onlara verme noktasında bir emir olması da mümkündür. Zira bir şeyin nefyinden onun ispatı (olumlaması) kastedilebilir."³⁶ açıklamasını yapar.

Son ayet bağlamında Mâtürîdî de Taberî gibi yalnızca 'nimet'ten maksadın ne olduğunu inceler, ancak herhangi bir rivayet zikretmez. Burada kendi yorumlarını ortaya koyan Mâtürîdî, ilk yorumda "Onlara, farkına varabilmeleri ve şükürünü eda edebilmeleri için Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nimetleri anlat." şeklinde nimeti mutlak anlarken ikinci yorumda bu nimetten maksadın Allah'ın O'na verdiği en büyük nimet olmasından ötürü Kur'an-ı Kerîm olduğunu ifade eder. Ancak herhangi bir tercihte bulunduğunu belirtmez.³⁷

Bu ayet grubunun tefsirinde Taberî ve Mâtürîdî'nin genel olarak benzer konuları işlediği ve açıkça herhangi bir tercihte bulunmadıklarına şahit olunur. Bununla birlikte Mâtürîdî'nin ayetlere bütüncül bir gözle yaklaşım ve yedinci ayetler ile dokuz ve onuncu ayetler arasında bağlantı kurarak yorumda bulunmuş, onuncu ayette olduğu gibi akla gelmesi muhtemel bir soruyu cevaplayarak hitabın muhtemel sebebinden bahsetmiştir. Böylece

34 Taberî, *Câmi 'û'l-Beyân*, 15/293.

35 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/250.

36 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/250.

37 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/250.

yöntemi ve ele aldığı meselelerin çeşitliliği açısından Taberî'den farklılaşmıştır. Bu durum iki müfessir arasındaki karşılaştırmanın anlamlı olduğunu göstermektedir.

2. İnşirâh Sûresi

2.1. Bir, İki ve Üçüncü Ayetler

“*Senin kalbini açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı? Ve senin şanını yüceltmedik mi?*”³⁸

Taberî sûrenin tefsirine “Allah burada daha fazlasını vermeye bir vesile olsun diye bahsettiği nimetlere şükretmeye teşvik ederek Rasûlüne kendi katından verdiklerini hatırlatmaktadır.”³⁹ diyerek giriş yapmış, böylece ayetlerin nüzul maksadını ifade etmiştir. Birinci ayetin anlamını açarken “Ey Muhammed! Biz senin gönlünü hidayete, Allah’a imana ve marifetullahı elverişli kılmadık mı? Onu hikmetin mevcudiyeti için uygun hale getirmedi mi?”⁴⁰ diyerek *شَرَحَ* fiilinden maksadın ‘Hz. Peygamber’in gönlünün hidayete elverişli kılınması’ olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Ardından ikinci ve gramatik olarak ona bağlı olan üçüncü ayetin açıklamalarını yapar. Ona göre bu iki ayette “Senin belini büken, geçmişte işlemiş olduğun günahları (ذُنُوبَ) affedip (وَضَعْنَا) seni câhiliye zamanının yüklerinden kurtarmadık mı?”⁴¹ anlamları kastedilmektedir. Akabinde verdiği anlamı tasdik eden beş rivayet zikreder. Rivayetler, bu üç ayette Hz. Peygamber’in nübüvvetten önce işlediği, O’nun belini büken, O’nu manevi olarak zorlayan günahların (ذُنُوبَ) bulunduğu, Allah’ın da bunları affederek (مَغْفِرَةً) gönlüne ferahlık verdiği anlamında birleşmektedir. Bütün bu rivayetlerden hareketle *شرح* kelimesinin anlamının Taberî’de “günahların mağfireti ile Hz. Peygamber’in kalbinin ferahlık bulması” olduğu, ona göre nübüvvetten önce kendisinden günah sadır olabildiği ve ayetleri

38 el-İnşirâh 94/1-3.

39 Taberî, *Câmi ‘û l-Beyân*, 15/294.

40 Taberî, *Câmi ‘û l-Beyân*, 15/294.

41 Taberî, *Câmi ‘û l-Beyân*, 15/294.

Hiz. Peygamber'in vizri merkezinde yorumladığı anlaşılmaktadır. Peki bu konuda Mâtürîdî'ye bakış attığımızda ne görürüz?

Mâtürîdî de ilk ayet çerçevesinde شرح kelimesine odaklanır. Bu minvalde dört ayrı yorumu, birinde isim zikrederek, diğerlerinde ise قَالَ بَعْضُهُمْ ve يَحْتَمِلُ sığılarıyla verir. Buna göre Hiz. Peygamber'in kalbinin şerh edilmesinden maksat 'kalbinin İslam'a açılması', 'risalet vazifesinin yükünün hafifletilmesi', 'ahlakî hassasiyetinin takatini aşması ve Allah tarafından yükünün hafifletilmesi' ve 'kalbinin ilim ve hikmet ile doldurulması'⁴² olabilir. Mâtürîdî'nin sûrenin girişinde ifade ettiği üzere ayetlerde muhatap doğrudan Hiz. Peygamber'dir. Buna binaen "Şayet ayetlerde muhatap Hiz. Peygamberse, ki öyledir, şerh kelimesinin tevilî 'risalet vazifesinin O'na kolaylaştırılması' olacaktır."⁴³ diyerek kendi görüşünü ifade etmiştir.

İkinci ve üçüncü ayet çerçevesinde الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ ibaresinin anlamının ne olduğuna odaklanan Mâtürîdî buna dair iki yorumu inceleyip birincisini eleştirerek düzeltir, ikincisini ise savunur. İlk yorum âmme-i ehl-i tefsire aittir. Buna göre ayetlerde Hiz. Peygamber'e günah isnad edildiği, bu günahların nübüvvetten önce kendisinden sadır olduğu, ardından kendisinden kaldırıldığı ifade edilmektedir. Mâtürîdî bunu sert bir dille redderek ayette geçen وَزْرٌ kelimesinin anlamının yük ve ağırlık olduğunu, dolayısıyla anlamın "Nübüvvet, risalet ve teklife muhatap olduğun, şayet hafifletmeseydi senin belini bükecek olan o yükleri hafiflettik."⁴⁴ şeklinde olması gerektiğini ifade eder. İkinci yorumda da وَزْرٌ kelimesinin anlamı yük ve ağırlık olup onun hafifletilmesinin ibtidaen, yani vazife kendisine verilirken gerçekleştiği, ayetin "Yani Allah risalet yükünü başlangıçta hafifleterek seni korudu. Eğer böyle olmasaydı hataya düşüp günah işleyebilirdin."⁴⁵ tevilinde olduğunu belirtir.

42 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/254-255.

43 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/255.

44 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/255.

45 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/255.

Ayetlerin her iki müfessir tarafından da “Hz. Peygamber’e nübüvvet öncesi günahın isnadı” merkezinde yorumlandığı görülmektedir. Bununla birlikte -açıkça tercih ettiğini belirtmese de- Taberî’nin ayetin tevilini yaparken kullandığı ifadeler ve bunları tasdik eden rivayetleri onun, Hz. Peygamber’e nübüvveti öncesinde günah isnadını mümkün gördüğünü göstermektedir. Buna karşılık Mâtürîdî, böyle bir şeyin caiz olmadığını, burada örfî (örf-i has) anlamın tercih edilmesinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Kastedilenin lügavî anlam olduğundan yola çıkarak ilk ayette geçen تَخْفِيفِ شرح kelimesini “hafifletme” şeklinde yorumlamıştır. Mâtürîdî’nin Hz. Peygamber’e nübüvvet öncesi günah isnadı konusunda taviz vermemesi onun nübüvvet düşüncesi ile yakından ilgilidir.⁴⁶ Bu durum Mâtürîdî’nin kalamî çizgisinin tefsir faaliyetinde etki sahibi olduğunu ve göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

2.2. Dördüncü Ayet

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ “*Ve senin şanını yüceltmedik mi?*”⁴⁷

Taberî bu ayeti önceki üç ayet ile birlikte değerlendirmekte ve diğerleri gibi bunu da Allah’ın Hz. Peygamber’e verdiği nimetlerin zikredildiği pasajlar olduğunu düşünür görünmektedir. Zira bir sonraki ayetin tefsirine geçtiğinde يقول diye başlamakta, aynı ifadeleri ilk ayetlerin tefsirine başlarken de kullanmaktadır. Bu bize ilk dört ayeti bir grup olarak ele aldığını ve bunları ortak bir başlıkta incelediğini gösterebilir.⁴⁸ Ayetin anlamını “Biz senin şanını yücelttik. Böylece benim adımın zikredildiği her yerde mutlaka senin adın da zikredilir. Bunun en temel örneği kelime-i tevhittir.” şeklinde vererek Hz. Peygamber’in şanının yüceltilmesini, Allah’ın adı ile O’nun adının birbirinden ayrılmaması, diğer bir deyişle Allah’ın adının geçtiği bir yerde onun adının zikredilmemesinin mümkün olmaması tevilinde olduğunu belirtmiştir.

46 Veysel Gengil, “Taberî ve Mâtürîdî’den Hareketle Farklı Bir Tasnif Denemesi: Ehl-i Hadîs Ehl-i Re’y Tesirleri”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 68.

47 el-İnşirâh 94/4.

48 Taberî, *Câmi’ü’l-Beyân*, 15/294-295.

Ardından ayetin bu şekilde tevil edildiği dört rivayet zikretmiştir.⁴⁹ Açıkça herhangi bir tercihte bulunmamış olsa da ayete verdiği anlam, bu anlama şahit olarak zikrettiği rivayetler ve zıddı herhangi bir görüşü vermemiş olması Taberî'nin, Hz. Peygamber'in şanının yüceltilmesini 'Allah'ın adı ile beraber zikredilmesi` şeklinde yorumladığını gösterir.

Mâtürîdî de ayet çerçevesinde Hz. Peygamber'in şanının yüceltilmesinin anlamına eğilerek bununla ilgili dört ayrı yorum zikredip açıkça tercihte bulunur. Buna göre ayetin, 'mahlukatın imanının makbul oluşunun kendisine imana bağlanması', 'her nerede Allah'ın adı zikredilirse O'nun adının da zikredilmesi', 'diğer peygamberlerin aksine adının daima risalet ve nübüvveteye izafetle zikredilmesi` ve 'mahlukatın tamamı nezdinde şerefli ve izzetli kılınması` şeklinde yorumlanmasının mümkün olduğunu söyler.⁵⁰ Ancak ona göre isabetli olan, mahlukatın imanının hakiki olmasının kendisine imana bağlanması anlamıdır. Buna dair herhangi bir sebep sunmayan Mâtürîdî'nin, zikrettiği ikinci ihtimalin Taberî'nin verdiği tek anlam ile aynı olması, -sadece ikinci ihtimal ile kendi tercihini kıyaslayıp tercihinin daha isabetli olduğunu söyleyerek- onu tercih etmemesi ve kendi tercihinine herhangi bir gerekçe sunmaması dikkat çekicidir.⁵¹

Ayetin tefsiri çerçevesinde Taberî ve Mâtürîdî'nin, ilkinde bütünüyle, ikincisinde kısmen olmak üzere iki noktada ittifak ettikleri görülmektedir. İttifak ettikleri ilk nokta ayetin Allah'ın Hz. Peygamber'e bahsettiği nimetlerin zikredilmesi merkezinde tefsir edilmesi, ikincisi ise tercihleri Mâtürîdî'nin verdiği ikinci yorum ile Taberî'nin tek rivayetidir. Bununla birlikte konuya ilişkin tercihleri farklılaşmaktadır. Taberî tek bir ihtimal sunarak buna uygun şahitler getirirken Mâtürîdî, "Rasûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur."⁵² ve "فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ" ve "فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا" "Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı

49 Taberî, *Câmi 'û'l-Beyân*, 15/295-296.

50 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/256-257.

51 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 17/256.

52 en-Nisâ 4/80.

duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.”⁵³ ayetlerini şahit getirerek görüşünü vermiş, bu ayetler haricinde herhangi bir tercih gerekçesi sunmamıştır. Bununla ilgili bir yoruma göre Mâtürîdî’nin bu çabası ayetin Allah ile Hz. Peygamber arasındaki bir meseleye yoğunlaşmış bir noktada dondurulmayarak daha geniş bir çerçevede anlaşılabilirliğini göstermeye yöneliktir.⁵⁴

2.3. Yedinci Ayet

فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ “O halde önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul.”⁵⁵

Bu ayetle alakalı temel mesele mef’ûlun bihin ne olduğudur. Her iki müfessir de bu çerçevede yorumda bulunmuştur. Taberî ayetle ilgili açıklamasını ve tercihini muhtemel yorumları zikretmesinin ardından vermiştir. Bu meyanda üç ayrı yorum olduğunu belirterek ilgili rivayetleri zikretmiştir. Birinci yoruma göre ayet “Namazını bitirdiğinde rabbine dua et ve ondan iste.” tevilindedir. Buna şahit olarak İbn Abbas (ö. 68/687-688) (2), Mücâhid (1), Katâde (2) ve Dahhâk’tan (ö. 105/723) (1) nakledilen toplamda altı rivayet zikretmektedir. İkinci yoruma göre ayetin tevili “Düşmanlarınla cihadı bitirdiğin vakit rabbine ibadet et.” şeklindedir ve bunu ifade eden Katâde ve Zeyd’den (ö. 45/665 [?]) birer rivayet bulunmaktadır. Üçüncü ve son yoruma göre ise ayet “Dünyaya işlerini bitirdiğinde rabbine ibadete yönel.” anlamına gelmektedir. Bununla ilgili ise tamamı Mücâhid’den gelen üç rivayet zikreder.⁵⁶ Son olarak Taberî kendi görüşünü “Allah, peygamberine yapmakta olduğu işlerini bitirdiği vakit kendisine ibadete yönelmesini, O’na yakınlaştıracak amellerle iştigal etmesini ve O’ndan ihtiyaç duyduğu ne varsa istemesini emretmiştir. Herhangi bir işi, olay ya da durumu bu konudaki şartın kapsayıcılığından ötürü istisna etmemiştir.”⁵⁷ ifadeleriyle belirtmiştir. Taberî burada daha

53 en-Nisâ 4/65.

54 Gengil, “Taberî ve Mâtürîdî’den Hareketle Farklı Bir Tasnif Denemesi”, 67.

55 el-İnşirâh 94/7.

56 Taberî, *Câmi’ü’l-Beyân*, 15/297-298.

57 Taberî, *Câmi’ü’l-Beyân*, 15/298.

açık bir ifadeyle “Allah Hz. Peygamber’e, dünya işi olsun ahiret işi olsun, kendisine ulaştıracak olan toplumsal işleri bitirip kendisi ile rabbi arasında olan özel ibadetlere yönelmesini emrediyor.” demektedir. Dünya ve ahiret işleri kaydıyla da her türlü işin bu kümeye dahil edilmesinden ötürü şartın kapsayıcı olduğunu (umûmuş-şart), dolayısıyla herhangi bir istisnada bulunulmadığını ifade etmiştir.

Mâtürîdî doğrudan ayetin tefsirine başlayarak üç farklı yorum ile kendi görüşünü verir. Birinci yoruma göre mef’ûlun bih “dünya ve ahiret işleri”dir ve ayetin anlamı “Dünya işlerini bitirdiğinde ahiret işlerine yönel.” şeklindedir. Hasan-ı Basrî’den (ö. 110/728) gelen ikinci yoruma göre ayette Allah gazveden dönünce kendisine dua ve ibadette bulunmasını emretmektedir. Ancak Mâtürîdî bunun isabetli bir görüş olmadığını, zira ayetin Mekke’de nazil olduğunu ve burada herhangi bir gazve veya cihat ile teklifin bulunmadığını söyler. Bununla beraber rivayetin, ayeteki emrin geleceğe taalluk ettiği düşünülerek varit olduğu vakitte değil, Mekke’de cihadın emredildiği vakitte bağlayıcı olması ile mümkün olabileceğini belirtir. Üçüncü yoruma göre -burada iki rivayet zikreder- ayetin tevilî “Namazı bitirince duaya yönel.”dir. Mâtürîdî’nin tercihi göre ise ayetin anlamı “Risâletin tebliğini bitirdiğin vakit rabbine ibadete ve seninle O’nun arasında olan işlere yönel.” olmalıdır. Bu anlamın benzerinin Müzzemmil sûresi yedi ve sekizinci ayetlerde⁵⁸ olduğunu, buralarda geçen سَبَّحْ kelimesinin tevilinin risâlet ve tebliğ vazifesi, akabinde gelen وَاذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ ifadelerinin ise Rabbi ile kendisi arasındaki ilişkiye işaret etmesinden hareketle de bu ayetin tevilinin yukarıda zikrettiği şekilde olabileceğini ifade eder.⁵⁹

Ayet çerçevesinde her iki müfessir de herhangi bir şekilde sınırlandırılmayan mef’ûlun bihin ne olduğunu ele almıştır. Bu çerçevede benzer ifadelerle aynı görüşleri savunan Taberî ve Mâtürîdî, anlam tercihinde de ittifak etmiştir. Bununla beraber Mâtürîdî daha önceki ayetlerde de yaptığı, rivayetlerin muhteva değerlendirmesini burada da yapmıştır. Bu çerçevede Hasan-ı Basrî’den gelen rivayetin içeriğinin, zahiren ayetin indiği mekân

58 إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا وَاذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبْتَئِلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا

59 Mâtürîdî, *Te’vilât*, 17/258.

ile örtüşmediğini, ancak emrin geleceğe nispetle söylenilebildiğini ve bu türden bir emir olarak ele alınırsa bu anlamın da mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bu noktada Taberî'nin, rivayeti zikrettiği halde herhangi bir inceleme yahut değerlendirme yapmadığına şahit olunmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Tefsir geleneğinde kendilerine müracaat edilmesi zaruri iki müfessir olan Taberî ve Mâtürîdî hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmamızda bu iki müfessir karşılaştırmalı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bu minvalde Taberî ve Mâtürîdî'nin yer yer ortak görüşleri farklı ifadelerle savunduğu, ayet tevillerine dair tercihleri farklı olsa da bazı yerlerde zikrettikleri görüşlerin muhteva olarak aynı olduğu, anlama dair ihtimallerin bütünüyle birbirinden ayrı ve tercihlerin birbirinden farklılaştığı ayetlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak yorum faaliyeti sırasında kullanılan yöntem ve kaynakların benzerliğine rağmen yaptıkları tercihlerde birbirinden ayrıldığı görülmüştür. Bu durum bize müfessirin ilmî şahsiyetini oluşturan soyut ve somut unsurlar ne kadar farklı olursa olsun yorum faaliyetinde kullanacakları yöntem ve kaynakların değil, elde edecekleri neticelerin değişebileceğini göstermektedir. Hal böyleyken rivayet ve dirayet müfessirleri şeklindeki ayrımın hatalı olması bir yana, tefsir ilmi söz konusu olduğunda yapılacak herhangi bir tasnifin yorum yöntem ve kaynaklarında değişime yol açacağı düşüncesi anlamlı olmayacaktır. Buna göre, müfessirlerin zihinlerini inşa eden düşünceler ile sâliki oldukları mezhep ve meşreplerin, yorum faaliyetinde istihdam ettikleri aletlere değil, bu aletleri kullanarak ulaşacakları neticeleri etkileyeceğini düşünmek gerekir. Çalışmamızda da bu durumu örnekleyen veriler elde edilmiştir. Zira Taberî ve Mâtürîdî'nin ortak bir konu başlığı altında ve dilsel verileri kullanarak yorumladıkları ayetlerin anlamlarında farklı tercihlere gittiği görülmüştür. Bunlara örnek olarak Duhâ sûresi altı, yedi ve sekizinci ayetler, İnşirâh sûresi bir, iki ve üçüncü ayetler ile aynı sûrenin dördüncü ayeti zikredilebilir. Bu noktada, sadedinde bulunduğumuz müfessirlerin yorum kaynaklarını

kullanma yoğunlukları ve kullanım biçimlerinin birbirinden farklılaşmasının böyle bir neticeyi doğurduğu düşünülmelidir. Mâtürîdî'nin kasemin delaleti üzerinden, Duhâ sûresinin ilk ayetleri için nakledilen rivayet ve yorumların değerlendirilmesini yaparken, ayetteki kasemin varlığını zikreden Taberî'nin, onun delaletine ilişkin herhangi bir bahis açmaması ve her ne kadar tercih etmese de ayetin nüzul sebebinin Hz. Hatice olduğunu ifade eden haberi rivayet edebilmesi yukarıdaki neticeyi doğrular. Bunlara ilaveten Mâtürîdî'nin örneklem olarak alınan ayetlere dair yer yer rivayet tenkidi yapmasına karşılık Taberî'nin, sıhhati konusunda üzerinde ittifak edilmiş olan hususlara dair rivayetlerde dahi herhangi bir açıklamada bulunmaması, Mâtürîdî'nin kelamcı kimliğinin müfessir kimliğine etkide bulunduğuna, Taberî'nin ise rivayet olgusunu aşmama gayretinde olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca -örneklem olarak alınan sûreler özelinde söylenecek olursa- Mâtürîdî'nin, ayetlerin nüzul maksadına da yoğunlaştığı, kelimenin anlamına değil ayetin şu ya da bu manaya gelmesinin sebebi üzerine eğildiğine de dikkat çekilmelidir. Son olarak -içinde yaşadığı sosyal çevrenin etkisi göz ardı edilmeksizin- ilmî kimliğindeki çeşitliliğin Mâtürîdî'ye, ayetlerde ele alacağı konular yönünden daha geniş bir bakış açısı sağladığı görülmektedir.

Yukarıda kısaca zikrettiğimiz misal ve çalışma boyunca işlenen diğer örnekler neticesinde, müfessirlerin ilmî ve sosyal kimliklerinin yorum faaliyetinde kullandıkları yöntem ve kaynaklara değil, bunları nasıl ve hangi miktarda kullandıklarına etki ettiği, bu durumun da anlam tercihlerinde hayat bulduğu tespit edilmiştir. Mâtürîdî ve Taberî örneği üzerinden müfessirlerin yorum faaliyetini; yöntem ve kaynakların kullanım biçimi ve maksadı, miktarı ve niteliği ile onların ilmî şahsiyetlerini inşa eden unsurlar olmak üzere temelde iki hususun etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Tevîlâtü'l-Kur'an*. ed. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Tevîlâtü'l-Kur'an Tercümesi*. thk. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Câmi'ül-Beyân an Tevîli ayi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1434.

Gengil, Veysel. "Taberî ve Mâtürîdî'den Hareketle Farklı Bir Tasnif Denemesi: Ehl-i Hadîs Ehl-i Re'y Tesirleri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 113-152.

Büyük, Enes. *Tefsir İlminin Mahiyeti Sorunu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Görgün, Tahsin. *İlahî Sözün Gücü: Varlık ve Bilgi Kaynağı Olarak Kur'an*. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2013.

el-Kazvîni, Celâleddin el-Hatîb. *el-İzah fî Ūlûmi'l-Belâğa: el-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.

Köksal, Asım Cüneyd. *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.

Özaktan, Fatih. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017.

Türker, Ömer. *Seyyid Şerîf Cürçânî'nin Tevil Anlayışı: Yorumun Metafizik, Mantıkî ve Dilbilimsel Temelleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.